

Llegir críticament, al llarg del currículum. Presentació

Daniel Cassany

La denominació *lectura crítica* té ja algunes dècades i és relativament estesa i coneguda, però tanmateix no és segur que la usem i l'entenguem de la mateixa manera. Als anys setanta, quan dèiem *llegir críticament* ens referíem a l'*habilitat* per comprendre no només el significat literal d'un text, sinó també les inferències, els dobles sentits i els implícits. Així ens distanciàvem de la tradició didàctica dominant, que posava l'èmfasi en el processament superficial de les grafies, en l'oralització i en els exercicis de resposta tancada. Avui encara trobem persones i discursos que usen l'expressió amb aquesta accepció, però n'hi ha d'altres que la utilitzen amb el significat que volem donar-li aquí.

Com tots els conceptes potents, és un pèl relliscós i es fa difícil de reduir a una definició única o delimitada¹. Fent servir una metàfora, podríem dir que hi ha una concepció contemporània més «prima» i una altra de més «grassa», i que entremig hi trobarem diversitat de matisos. En la versió més prima, llegir críticament és interpretar la ideologia d'un text, per dir-ho amb pocs mots. En canvi, en la versió grassa, és entendre, participar i discutir els usos i els significats que adopta l'escriptura –i doncs la lectura– en el nostre entorn. Però anem a pams.

En la versió més prima, pressuposem que sempre hi ha ideologia, és a dir, un conjunt de punts de vista sobre el món: polítics, socials, ecològics, ètics, científics, etc. Qualsevol discurs té un autor, que ha nascut i viscut en una comunitat particular i no en d'altres, per la qual cosa els valors i les concepcions culturals de la seva comunitat es reflecteixen per defecte en els seus escrits. No existeix la neutralitat, l'objectivitat o l'empirisme absoluts: sempre hi ha una mirada, situada, més o menys esbiaixada. No es pot ser alhora masclista i feminista, vegetarià i carnívor, o ateu, catòlic, mahometà i hindú; quan intentem amagar a la vegada qualssevol d'aquestes orientacions, també mostrem un determinat punt de vista.

Les implicacions que té aquesta concepció prima són diverses, però només en destacaré dues. D'una banda, com que la ideologia és tan individual com col·lectiva, dinàmica i difusa, la lectura esdevé també una tasca d'interpretació cooperativa, de construcció de significats socials, dialogats, compartits. De l'altra, la pràctica de la lectura es vincula estretament amb la construcció de la identitat, amb l'expressió de la subjectivitat de lectors i autors.

La concepció més grassa adopta una visió encara més global i sociocultural: llegir no és cap habilitat –com havia posat en cursiva al primer paràgraf– sinó una *pràctica lletrada*, un tipus de *pràctica social*, que inclou l'habilitat cognitiva de processar tex-

(1) Siegel, M.; Fernández, S.L. (2000) «Critical approaches», a Kamil, M.; Mosenthal, P.; Pearson, P.D.; Barr, R. [ed.] *Handbook of reading research*. Mahwah (EUA), Erlbaum (vol. 3; pp. 141-151).

tos, entre d'altres elements. La lectura és una acció situada en un context i un moment concrets, inserida en tasques socials més àmplies, preestablertes, amb rols, funcions, actituds i protocols. Aquestes tasques són constitutives de l'activitat humana en les comunitats lletrades; tot llegint, desenvolupem el nostre dia a dia: treballem, ens divertim, exercim els nostres drets, etc. La distribució de la lectura en la comunitat reflecteix l'organització social i la distribució del poder: la desigualtat de gènere entre homes i dones; la lluita entre idiomes –i comunitats– diferents; la marginació dels migrants; l'accés a més o menys recursos segons la informació disponible, etc.

Des d'aquest punt de vista, l'acte de llegir i comprendre no es pot segregar del procés de construcció d'identitats i d'elaboració del contingut, de la participació en pràctiques que actualitzen un ordre social establert i de la seva acceptació tàcita o del seu rebuig explícit. Llegir críticament vol dir, doncs, prendre consciència d'aquests fets i intervenir-hi activament: comprendre i discutir no només el missatge del discurs (el contingut i la ideologia) sinó la mateixa existència d'una pràctica lletrada, conformada amb unes funcions, uns rols, uns valors i una distribució del poder determinada. En última instància, llegir críticament implica el compromís per intentar canviar les coses buscant més equitat i justícia.

Per acabar, fixem-nos una mica en la terminologia. En anglès, la distinció entre el significat vell i el nou de llegir críticament està formalitzada: *critical reading* s'usa per al significat vell (el que hi havia als setanta) i *critical literacy* per al nou (sigui prim o gras). En català, podríem traduir *literacy* per *alfabetisme* o *literacitat*, encara que ni *alfabetisme* ni *literacitat* són tan habituals com *alfabetització*. Tots tres termes intenten traduir l'anglès *literacy* per referir-se a la cultura que deriva de l'ús dels signes gràfics (als coneixements, les habilitats, les actituds, l'organització i les pràctiques socials, el poder... que deriven de l'ús individual i col·lectiu de l'escriptura)², i la mateixa manca de consens que podem trobar en la societat es reflecteix en aquest monogràfic on veureu que uns parlen de *literacitat*, d'altres d'*alfabetització* i d'altres de *llegir i escriure* críticament.

Una de les conseqüències que té adoptar una perspectiva sociocultural per estudiar la lectura, en lloc de centrar-se en l'orientació psicològica dominant fins ara, és que prenem consciència del fet que llegir i escriure són tasques culturals que evolucionen al ritme que canvien les comunitats. Si per als psicòlegs cognitius que estudien la ment, la lectura és igual ara i abans, aquí i allà, per als antropòlegs i els etnògrafs de la comunicació cada comunitat i cada època utilitza les pràctiques de lectura de manera diferent.

Per això és rellevant que ens preguntem com és la lectura contemporània. Diversos factors conflueixen a fer que la lectura crítica sigui avui més rellevant que en altres èpoques. Sense pretendre ser-ne exhaustius:

- *Tecnologies de la Informació i la Comunicació* (TIC). El desenvolupament i la disseminació de les TIC està incrementant de manera continuada les

(2) Per una discussió més detallada sobre la conveniència d'usar el terme *literacitat* per sobre d'*alfabetisme* i, sobretot, d'*alfabetització*, vegeu Cassany, D. (2006) *Rere les línies. Sobre la lectura contemporània*. Barcelona, Empúries; pp. 39 [versió castellana: *Tras las líneas. Sobre la lectura contemporánea*. Barcelona, Anagrama].

possibilitats d'accedir a la informació i de difondre'n. No para de créixer el nombre de canals de ràdio, televisió i revistes electròniques; tampoc no s'atura el nombre d'internautes a la xarxa (1.000 milions al 2007). Sorgeixen nous gèneres discursius electrònics, com ara el correu electrònic, el xat, el web, el bloc, la wiki, que diversifiquen els registres, les estructures i les pràctiques lectores.

- *Consumidors i productors.* Segurament hem estat més receptors passius que productors i continuarem sent-ho, però les TIC són cada dia més barates i senzilles i fan que sigui més fàcil i ràpid crear i difondre continguts. Abans llegíem només el que elaboraven uns pocs professionals periodistes: consultàvem l'Enciclopèdia Catalana, un diari de prestigi, un canal de televisió preferit; avui fem el nostre bloc, contribuïm amb alguna entrada a Wikipèdia, pengem vídeos a YouTube i fotos a Flickr, etc. I tot –o quasi tot– és accessible per a milions de persones. En definitiva, arriba la web 2.0.
- *Democràcia.* L'extensió i l'aprofundiment de la democràcia en molts països permet assolir de mica en mica quotes de llibertat d'expressió cada cop més altes. En molts llocs avui qualsevol persona té dret a dir el que pensi, encara que no sigui ni fonamentat, ni cert ni interessant. Eradicades les pistoles –o en procés d'eliminació–, el discurs s'ha convertit en l'arma fonamental per persuadir, manipular i alienar, de manera que qui més qui menys usa tota mena de recursos retòrics per convèncer els altres, de la mentida fins a la seducció passant pel sensacionalisme o l'espectacularització.
- *Plurilingüisme i interculturalitat.* És més habitual poder llegir en diverses llengües (a casa nostra, dues o tres amb facilitat) i accedir a discursos procedents d'altres comunitats. S'ha incrementat el nombre de traduccions, interpretacions i divulgacions de tota mena de discursos, de manera que avui podem llegir sobre qualsevol tema, disciplina o cultura, en diversos graus d'aprofundiment o especificitat.
- *Multimodalitat.* La lletra ha deixat de ser l'únic i el primordial signe de representació del coneixement. Avui els discursos barregen grafies i imatges, parla i música, imatge estàtica i en moviment: el missatge no prové de la suma dels valors expressius de cadascun d'aquests modes, sinó de la interacció del conjunt en cada context. Els discursos avui són molt més sofisticats que abans i exigeixen un paper més actiu del lector.
- *Diversitat temàtica.* De mica en mica es va esfondrant el prejudici que només tenen intenció o subjectivitat (ideologia) uns pocs textos: els pamflets polítics, la publicitat. Tots prenem consciència que les estadístiques polítiques, les dades econòmiques sobre l'atur o la inflació, els informes científics sobre l'escalfament del planeta, les sentències judicials o les memòries empresarials també tenen intenció, biaix i subjectivitat.

Així doncs, el que llegim avui té poca cosa a veure amb el que llegíem fa trenta o cinquanta anys. És força alligador comparar el que podien llegir els nostres pares i avis a la nostra edat i el que podem llegir nosaltres. Fa 50 anys el meu pare, en plena

dictadura, podia llegir ben poca cosa: només li arribaven escrits «oficials» elaborats per homes adults, blancs, catòlics, conservadors i espanyols. Avui podem llegir escrits de tota mena, elaborats per homes i dones, adults i nens, de totes les races, confessions religioses, nacionalitats i idees polítiques. Sens dubte, aquesta extraordinària diversitat aguditza la necessitat de llegir avui més críticament que mai. Ja no n'hi ha prou d'identificar les idees principals d'un escrit o de poder-lo resumir: avui hem de saber què pretén, per què i en quin context; també hem de poder donar-hi una opinió personal, alternativa o no, fonamentada en les nostres conviccions.

En aquest context, el propòsit d'aquest monogràfic és reunir un conjunt d'experts de diverses disciplines del currículum educatiu per explorar recerques i pràctiques de lectura crítica, buscant la diversitat temàtica, de nivells educatius i de perspectives i enfocaments metodològics.

Els dos primers articles se centren en les matèries instrumentals del currículum. Amb una perspectiva més lingüística, Daniel Cassany, Sergi Cortiñas, Carme Hernández i Joan Sala, dels departaments de Traducció i Filologia i Comunicació Audiovisual de la Universitat Pompeu Fabra, a «Llegir i comprendre la ideologia: la realitat i el disig» estudien els procediments que empren diversos estudiants universitaris per comprendre dos editorials de diari. En l'àmbit de les matemàtiques, l'article «Alfabetització matemàtica i comunitats escolars», de Carlos Gallego, de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna, de la Universitat Ramon Llull, i l'Escuela Pública d'Antzuola, de Guipúscoa, traça el recorregut de tasques, diàlegs i negociacions que segueix un grup de nens i nenes de quart de primària per aprendre els nombres fraccionaris.

Dues aportacions se centren en les ciències naturals i socials. Àngels Prat, Conxita Márquez i Anna Marbà, professores dels departaments de Didàctica de la Llengua i la Literatura i les Ciències Socials (Prat), i de Didàctica de les Matemàtiques i les Ciències Experimentals (Márquez i Marbà), de la Universitat Autònoma de Barcelona, a «Literacitat científica i lectura» descriuen com fer i aprendre ciències naturals és també llegir críticament, treballant amb professorat i estudiants de l'educació secundària. D'altra banda, Francesc Xavier Hernández, Cèlia Romea i Joan Santacana, de la Facultat de Formació del Professorat, de la Universitat de Barcelona, a «Llegir críticament texts d'història» exploren la tradició que té a casa nostra la utilització de fonts científiques en l'aprenentatge de la història, amb exemples contrastats de fets històrics coneguts.

La darrera parella d'articles se centra en les TIC i abasta dos temes clau: la xarxa i la imatge. Francina Martí, de l'IES Menéndez Pelayo de Barcelona, a «Separar el gra de la palla a la web» analitza la necessitat d'ensenyar a llegir críticament els adolescents a la xarxa, i aporta recursos diversos i algunes dades de recerca. Finalment, Anna Pujadas, professora dels Estudis d'Humanitats de la Universitat Pompeu Fabra i de l'Escola de Disseny i Art EINA de Barcelona, a «Llegir críticament la imatge en l'era de les TIC» analitza bona part dels canvis que s'han produït en l'estatus, el consum i la creació d'imatges avui dia.

En conjunt, aquests sis articles ofereixen un tast d'una qüestió que està adquirint importància dia a dia i segurament ens ocuparà més en el futur.